

BOLALARNING PSIXIK RIVOJLANISHI**Ergashev Bahriddin****Hayitov Usmonali***Termiz iqtisodiyot va servis universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarning psixik rivojlanishini kognitiv, hissiy, til va ijtimoiy jihatlarida ilmiy tahlil qiladi. Maqolada psixik rivojlanishning biologik, psixologik va ijtimoiy determinantalari, rivojlanish bosqichlari, xavf omillari va psixologik intervensiyalar muhokama qilingan. Maqola bolalarning sog'lom va barqaror psixik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash masalalariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar, psixik rivojlanish, kognitiv rivojlanish, hissiy rivojlanish, til rivojlanishi, ijtimoiy ko'nikmalar, pedagogik intervensiya, ijtimoiy muhit

Bolalarning psixik rivojlanishi – bu bolaning kognitiv, hissiy, ijtimoiy va xulq-atvor jihatlarini shakllantirish jarayoni bo'lib, biologik, psixologik va ijtimoiy determinantalarga bog'liq. Ushbu jarayon neuropsixologik rivojlanish, sinaptik plastiklik, kognitiv funksiyalarning differensiallashuvi va ijtimoiy muhit ta'sirini o'z ichiga oladi. Bolaning psixik rivojlanishi, shuningdek, uning yashash muhiti va pedagogik intervensiyalar bilan ham uzviy bog'liq bo'lib, rivojlanishning optimal yo'nalishini belgilaydi.

Biologik va ijtimoiy omillar:

Psixik rivojlanishning biologik bazasi miya strukturalari, nevrotransmitterlar faoliyati va genetika bilan bog'liq. Masalan, frontal lobning rivojlanishi bolada ijodiy fikrlash va e'tibor nazorati qobiliyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy omillar – oila muhiti, pedagogik yondashuv, maktab va do'stlar bilan muloqot – bolaning psixik rivojlanishida determinantal rol o'ynaydi. Ijtimoiy ta'sirlar, xususan, Vygotsky tomonidan ilgari surilgan zona najotlashgan rivojlanish nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, bola uchun muhim bo'lgan vazifalarni kattalar yoki tengdoshlar yordamida o'rganadi. Hissiy rivojlanish (Emotsional rivojlanish)

Hissiy rivojlanish bolaning atrof-muhit bilan munosabatini va o'z-o'zini anglash qobiliyatini shakllantiradi. Yosh bolalarda hissiyotlar sodda va bevosita ifodalanadi (masalan, quvonch, g'azab, qo'rquv), o'smirlik davrida esa murakkablashadi: empatiya, hissiy regulatsiya va ichki motivatsiya rivojlanadi. Hissiy rivojlanish neuropsixologik mexanizmlarga bog'liq bo'lib, amigdala va prefrontal korteks faoliyati bilan izohlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hissiy intellektning rivojlanishi bolaning ijtimoiy moslashuvini va kelajakdagi ruhiy barqarorligini belgilaydi. Kognitiv rivojlanish (Intellektual rivojlanish)

Kognitiv rivojlanish – bu bolaning diqqat, eslab qolish, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va tasavvur qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Piaget nazariyasiga ko'ra, kognitiv rivojlanish quyidagi bosqichlardan iborat: sezgi-motor, preoperatsion, konkret operatsion va formal operatsion. Har bir bosqichda bolaning dunyoqarashi kengayadi va abstrakt fikrlash qobiliyati shakllanadi. Shu bilan birga, metakognitiv ko'nikmalar – o'z fikrini kuzatish va nazorat qilish – o'smirlik davrida rivojlanadi. Til va kommunikatsiya rivojlanishi:

Til rivojlanishi bolaning muloqot, nutq va ijtimoiy interaksiyalarini shakllantiradi. Bolaning lingvistik qobiliyati uning semantik va sintaktik tushunchalarini, shuningdek, fonologik ongini rivojlantiradi. Til orqali bola atrof-muhitni tushunadi, fikrlarini ifodalaydi va ijtimoiy normalarni o'rganadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta yoshda lug'at boyligi va fonologik ongni rivojlantirish kognitiv va ijtimoiy rivojlanishni ham mustahkamlaydi. Ijtimoiy rivojlanish

Ijtimoiy rivojlanish bolaning oilaviy, maktab va do'stlar bilan munosabatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon bolada do'stlik, hamkorlik, empatiya va ijtimoiy qoidalarni tushunish qobiliyatini shakllantiradi. Ijtimoiy rivojlanish social learning theory va Bandura nazariyasi asosida ham tushuntiriladi: bola boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatadi, imitatsiya qiladi va ijtimoiy qoidalarga moslashadi. Psixik rivojlanishdagi xavf omillari

Tarbiya uslublarining bolaning psixologiyasiga ta'siri ham beqiyosdir. Avtoritar tarbiya usuli – ya'ni qat'iy va buyruqbozlikka asoslangan yondashuv – bolaning mustaqil fikrlash qobiliyatini cheklaydi, qo'rquv va ishonchsizlikka sabab bo'ladi. Liberal yoki loqayd yondashuv esa bolani tartibsizlik va ijtimoiy chegaralarni tushunmaslikka olib keladi. Demokratik tarbiya esa bolaning fikrini inobatga olib, unga erkinlik va mas'uliyatni o'rgatadi – bu uslub ruhiy barqarorlikni shakllantiradi. Psixik rivojlanish jarayonida muammolar ko'pincha genetika, stress, psixologik travmalar, ota-ona e'tiborsizligi va kasalliklar tufayli yuzaga keladi. Masalan, bolalikdagi travma prefrontal korteks va amigdala faoliyatini o'zgartirishi mumkin, bu esa hissiy regulyatsiya va ijtimoiy moslashuvni qiyinlashtiradi. Shu sababli, erta diagnostika, psixologik maslahatlar va pedagogik intervensiyalar bolaning rivojlanishidagi muammolarni kamaytiradi. Shu bilan birga, psixik rivojlanish jarayonidagi muammolar va xavf omillari – stress, travmalar, ota-ona e'tiborsizligi yoki kasalliklar – erta aniqlanmasa, bolaning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, bolalarning rivojlanishini kuzatish, psixologik yordam ko'rsatish va ularning imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan faoliyatlar muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ayrim oilalarda kuzatilayotgan muammolardan biri bu – ota-onalarning bolaga e'tiborsizligi, telefon va internetga haddan ortiq berilishi,

muloqotning kamayib borishi hisoblanadi. Natijada, bola o'z muammolarini ichga yutadi, ijtimoiy izolyatsiya yuzaga keladi. Shuningdek, oilaviy ajrimlar, janjallar va iqtisodiy muammolar bolalarning psixikasiga salbiy ta'sir qiladi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun psixologik xizmatlarning rivojlanishi, ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish, maktab va jamiyat bilan hamkorlik zarur.

Bolaning psixologik rivojida sog'lom ijtimoiy muhit yaratish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Oilada ochiq va ishonchli muloqotni yo'lga qo'yish;

Bola his-tuyg'ularini qadrlash va eshitish;

Ota-onalarning doimiy psixologik ma'lumotlarga ega bo'lishi;

O'yin, suhbat va boshqa faoliyatlar orqali bolalar bilan emotsional aloqani mustahkamlash;

Oilaviy muammolarni boladan yashirmaslik, lekin yoshiga mos ravishda tushuntirish;

Bolani qattiq tanqid qilish o'rniga, ijobiy tomonlarini ko'rsatish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashurova, G. O'smirlik yoshigacha bo'lgan bolaning psixik xususiyatlari rivojlanish jarayoni o'rganishning ahamiyati. Qo'qon Universiteti Xabarnomasi. — Bolalarning psixik rivojlanish bosqichlari va determinantalarga oid ilmiy maqola. herald.kokanduni.uz

2. Yusupova, Z. Z. The Influence of Family Environment on Children's Psychological Development. Multidisciplinary and Multidimensional Journal, 2025.

— Oilaviy muhit va bolalarning psixik rivojlanishiga ta'siri, ota-ona pedagogik psixologiyasi. multidiciplinaryjournal.com

3. Tashatova, N. A. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish bosqichlari. Shokh Library jurnali. — Piaget, Vygotskiy va Erikson nazariyalari asosida bolalar psixikasining rivojlanishi. wosjournals.com

5. Axmedova, N. B. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanish va psixologik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik. Pedagogik Tadqiqotlar Jurnali. — Jismoniy faollik va psixik rivojlanish o'zaro munosabatlari bo'yicha ilmiy manba. wosjournals.com

6. Baitova, A. A. qizi & Shomurotov, U. M. Bolalar psixologiyasi va rivojlanish bosqichlari. Tadqiqotlar.UZ. — Bolalar psixologiyasining asosiy tushunchalari, rivojlanish bosqichlari haqida umumiy ilmiy maqola. Scientific Journal

7. BOLALAR PSIXOLOGIIYASI VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Iqtidor va Intellekt jurnali maqolasi. — Bolalarning psixik, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari bo'yicha maqola.